

ter af Grundtvig. På den ældste, kendte afbildning, et maleri af C. F. Christensen fra 1820, er han 36 år.

Med sikkerhed og kyndighed karakteriserer Povl Eller disse Grundtvig-portrætter, og han giver en interessant redegørelse for, hvad man ud fra dem kan sige om Grundtvigs udseende. Hans karakteristik af billedernes og busternes kunstneriske kvalitet er forsigtig og sober, og i selve portræt-katalogen har han samlet et væld af væsentlige oplysninger om de enkelte Grundtvig-fremstillinger. Der er nedlagt et overordentlig flittigt forskerarbejde i indsamlingen og bearbejdelsen af disse oplysninger. – Desuden gives en oversigt over de kendte reproduktioner af Grundtvig-billeder, og kort gennemgås også de bestræbelser på at skabe et Grundtvig-monument, som endte med opførelsen af Grundtvigskirken på Bispebjerg.

En ikonografi som denne er et særdeles vigtigt hjælpemiddel i den historiske forskning. Portrætter er jo også kilder, men udnyttelsen af dem til at give oplysninger om den portrætteredes udseende er særdeles vanskelig. Det kræver nøje viden om, hvordan og hvorfor billederne er blevet til, og man må dels sammenligne dem indbyrdes, dels finde frem til samtidens vurdering af dem. En sådan undersøgelse er konsekvent og mønstergyldigt gennemført i denne bog, og man er taknemlig for, at Frederiksborgmuseet har givet Eller mulighed for at gennemføre også denne bearbejdelse af Grundtvig-portrætterne. Forhåbentlig fortsættes den så smukt begyndte række af ikonografier.

H. P. Clausen.

Danmarks gamle Købstadlovgivning. V. Almindelige stadsretter og almindelig købstadlovgivning. Udgivet af Erik Kromann. (Rosenkilde og Bagger, 1961). 143 s.

Med dette femte bind har overarki-

var dr. Kromann afsluttet Sprog- og Litteraturselskabets udgave af Danmarks gamle Købstadlovgivning. Det sidste bind fremtræder som en slags supplement til de fire foregående, der indeholdt stadsretterne, ordnet geografisk efter landsdele. Her bringes nu de såkaldte almindelige stadsretter, der har navn efter forskellige konger, men som i virkeligheden er mere eller mindre private arbejder. Desuden er medtaget den almindelige købstadlovgivning, middelalderlige retsvedtægter fra de enkelte byer.

Dermed er hele den bevarede, middelalderlige lovgivning for de danske købstæder fremlagt i denne nyttige kildeudgave. Dr. Kromann fortjener anerkendelse for det tempo og den omhu, hvormed udgaven er gennemført, og for fylde af præcise oplysninger i det mønstergyldige note- og variantapparat, der gør værket til et værdifuldt hjælpemiddel for forskningen.

H. P. Clausen.

G. Japsen: Den nationale udvikling i Åbenrå 1800–1850. (Skrifter, udgivne af Historisk Samsfund for Sønderjylland, nr. 23, 1961). 271 s.

Titlen på denne bog må ikke forlede nogen til at tro, at der er tale om et stykke lokalhistorie i snæver forstand. Gottlieb Japsens arbejde havde i virkeligheden fortjent en undertitel, som adviserede læseren om, at han har at gøre med særdeles indtrængende studier i baggrunden for det nationale gennembrud i Sønderjylland. Nok er bogens emne udviklingen i Åbenrå, men problematikken angår den slesvig-holstenske og den danske bevægelse i hele Nordslesvig. Det lokale bliver således en konkret dokumentation af vigtige træk i den nationale udvikling både på dansk og på tysk side i årene før og omkring revolutionen i 1848.

Japsen vil vise, at man ikke kan beskrive den nationale udvikling i Søn-

derjylland tilfredsstillende ved at ville bringe det hele på formlen om den oprindelige, danske »folkeånds« gennembrud til fuld bevidsthed hos de danske nordslesvigere. I denne påstand ligger naturligvis en polemik mod P. Lauridsen og hans fremstilling i »Da Sønderjylland vaagnede«. Mange steder kommer denne polemik også tydeligt til udtryk i teksten og i noterne.

Nu lader det sig heller ikke nægte, at P. Lauridsens værk, så centralt det end har været for udforskningen af den nationale vækkelse i Nordslesvig, i mange henseender er forældet og trænger til et korrektiv. Lauridsen holdt sig til en enkel og unuanceret dansk-tysk problemstilling, og derfor kunne han ikke give en udtømmende beskrivelse af den sønderjyske befolknings nationale stilling. Kategorien dansk/tysk kan ikke dække alle komponenterne i den nationale situation før 1848.

Desuden har Lauridsen jo i høj grad set store dele af udviklingen gennem de mænd, der på dansk side var ledende i arbejdet med at vække sønderjyderne til national bevidsthed. Bl. a. bygger han i vid udstrækning på Flor og Dannevirkes redaktør, P. C. Koch. Her overfor har Japsen inddraget et kildemateriale, der fører ham bag om de ledende nationalitetsforkæmperes breve og den ensidighed, der uundgåelig må præge et billede, der støtter sig på dem. Det er således karakteristisk, at mens vor viden om den nationale udvikling i Åbenrå hidtil overvejende har været hentet fra Fr. Fischers breve, således som de er aftrykt hos P. Lauridsen, gør Japsen forholdsvis lidt ud af disse breve. Hvor han benytter dem, gør han det med klog fornemmelse for, at de mere afspejler Fischer og hans specielle situation, både over for borgerne i Åbenrå og over for Flor, end de giver os et indtryk af den nationalpolitiske situation i byen.

Desuden har Japsen bestræbt sig for

at se årtierne før 1848 ud fra tidens egne forudsætninger uden vor bagkloge viden om, hvordan nationalitetskampen udviklede sig. Og ved at føre sin fremstilling helt tilbage til tiden o. 1800 har han kunnet fremdrage og blotlægge faktorer, der spillede en afgørende rolle i den nationale udvikling, skønt de hører hjemme i tiden, før den egentlige nationalitetsbevægelse tager sin begyndelse.

Det gælder bl. a. den helstatspatriotisme, fornemmelsen af samhørighed med hele monarkiet og de fælles institutioner, som er så tydelig i begyndelsen af 19. årh. Særlig markant træder denne patriotiske følelse frem i 1801 og 1807, da borgerskabet i Åbenrå reagerede på de krigskatastrofer, der ramte monarkiet. Det er karakteristisk, at netop slaget på reden og tabet af flåden gav anledning til patriotiske udbrud, for helstatspatriotismen havde sit faste tilhold i byens søfartskredse, der havde nær og stadig forbindelse med hovedstaden. Dog må det understreges, at disse patriotiske stemninger ikke var et specielt sønderjysk fænomen. Også hos holstenerne kom det til udtryk, således som det jo kendes fra B. G. Niebuhrs brevveksling. Det afgørende er, at denne helstatspatriotisme kunne blive grobund både for slesvig-holstenisme og danskhed.

Det er utvivlsomt rigtigt, som Japsen har gjort det, at interessere sig specielt for de befolkningslag i Åbenrå, der havde med søfarten at gøre. Af dem afhang byens velfærd, og de havde indflydelse frem for nogen. Et meget vigtigt punkt er her Japsens påvisning af, at der efter Napoleonskrigene og statsbankerotten skete et skifte i søfartens forbindelser udadtil. Hidtil havde skibsfarten været orienteret nordpå. Både fragtfarten og småskibsfarten var knyttet til Danmark.

Men efter 1814, da byens skibsfart kom på fode efter krigsårenes tab, var det anderledes. Nu dominerede Hamborg, og de åbenråske skibe kom

til at sejle for de hamborgske handelshuse. Skibsrederne – og det vil sige det øverste lag af borgerskabet – havde nu deres vigtigste forbindelser sydpå til Hamborg og andre nordtyske byer. Det fik betydning, fordi netop denne samfundsgruppe fik hovedindflydelsen, da borgerskabet begyndte at gøre sig gældende. Skibsrederne kom til at føre an i den liberale slesvig-holstenisme med tysk fortegn.

Dette er kun ét blandt mange eksempler på, at Japsen har kunnet bringe de nationale fænomener i forbindelse med økonomiske og sociale faktorer på en både overraskende og overbevisende måde. Det er i det hele bogens styrke, at den i så høj grad holder sig til realia. Således gennemgår Japsen meget nøje befolkningens sammensætning i Åbenrå for at finde ud af, hvorfra tilvandringen kom, og han kan konstatere, at langt den største tilflytning skete fra Nordslesvig, mens derimod tilgangen fra tysktalende egne ikke var særlig betydelig. For underklassens vedkommende spillede tilflytningen fra Sydslesvig og Holsten endda en yderst ringe rolle.

Åbenrå fik således kun et forsvindende lille tysk element ved indvandring, og sproget var dansk. I denne forbindelse gør Japsen med god grund op med den forestilling, der fra filologisk uskoledede rejsebogsforfattere har fået lov til at brede sig til historiske fremstillinger, at Åbenrå-dialekten i første halvdel af 19. årh. var en slags blandingsprog, et »pluddervælsk«, som P. O. Brøndsted skrev 1804.

På trods af det rent danske folkesprog holdt åbenråerne imidlertid fast ved det tyske skole- og øvrighedsprog. For befolkningen i Åbenrå var det nationale ikke uden videre forbundet med det sproglige. Flertallet følte det tyske øvrighedssprog som en naturlig ting; det var en del af de velerhvervede rettigheder, som hørte sammen med den lokalpatriotisme, der knyttede åbenråerne til deres by. Her lå i virkeligheden en af sles-

vig-holstenismens største muligheder.

Mænd som Flor forstod ikke denne indstilling, og bl. a. derfor manglede de den fulde indsigt i den nordslesvigske egenart. Det var Flor, der havde ansvaret for, at Fr. Fischer udgav sit blad på dansk trods den stærke uvilje mod dette skridt i borgerskabet, og Japsen kalder det uden omsvøb for et fejlgreb. Han mener ikke, at det gavnede den danske sag, at det uvante danske skriftsprog blev gjort til forudsætningen for dansk patriotisme, og han har sikkert ret i, at der dermed var skabt forudsætning for væksten i det tysk-indstillede parti i byen.

Fischer delte i øvrigt næppe selv Flors grundtvigske begejstring for modersmålet som forudsætning for nationalitetsfølelsen. Japsen gør opmærksom på, at Fischers blad bragte påfaldende få artikler om sprogforholdene, og at der ikke i bladet findes en eneste sætning vendt mod det tyske undervisningssprog i Åbenrå. I det hele taget giver Japsen et billede af Fr. Fischers politiske holdning, som er både interessant og i adskillige henseender nyt. Bl. a. fremhæver han, at Fischers udprægede konservative, antilibérale indstilling var en væsentlig hindring for udviklingen af en dansk partidannelse i byen. Der var i hans politiske tankegang ikke noget, som kunne fænge hos den underklasse af skibshåndværkere o. lign., der var danskhedens stærke og sikre støtte.

Også Japsens analyse af den spirende slesvig-holstenisme er interessant. Ved hjælp af »Lyna«, der ganske vist udkom i Haderslev, men som kan antages også at dække de åbenråske slesvig-holsteneres indstilling, lykkes det ham at karakterisere den nordslesvigske slesvig-holstenismes indhold. I hvert fald frem til 1846 var den præget af tolerance over for det danske sprog, og den tog ikke sigte på en adskillelse af hertugdømmerne fra kongeriget. Derimod ville

den understrege det slesvig-holstenske særpræg inden for monarkiet, og den hævdede det tyske sprogs absolutte ret som øvrighedssprog. I virkeligheden byggede slesvig-holstenismen på den gamle statspatriotisme, der nu rettedes mod hertugdømmerne; og disses påståede særstilling fremhævedes af det reformbehov, der opstod som følge af den stærke økonomiske og sociale udvikling, et behov, regeringen i København ikke afhjalp. Denne nordslesvigske slesvig-holstenisme var imidlertid kun en mellemløsning, der ingen fremtid havde i den nationale udvikling, der efterhånden trak skellet mellem dansk og tysk helt skarpt op. Nogen enhed udgjorde den slesvig-holstenske bevægelse dog heller ikke efter 1846, men det ligger uden for rammen om Japsens fremstilling.

Drivende i den slesvig-holstenske bevægelse var den øverste del af borgerskabet, hvis økonomiske interesse som nævnt gik sydpå. Småborgerne derimod var nationalt indifferente. De vendte sig mod »dannevirklerne«, der bragte uro og forstyrrelse, og de ønskede tysk skole- og retssprog bevaret. Men tyske var de ikke. Det er forståelsen for dette mellemstandpunkt, der er Japsens styrke; her trænger han dybere til bunds, end det er sket før.

G. Japsen har i sin bog fremlagt adskilligt nyt, og på en række punkter har han samlet tidligere spredte tilløb til en mere nuanceret opfattelse af det nationale røre til en helhed. Vigtig er hans sammenkædning af det nationale med den sociale opdeling af borgerne og hans påvisning af, at mens det før 1848 var toppen af borgerskabet, der var drivkraften i slesvig-holstenismen, blev det efter oprøret håndværkerklassen, der overtog denne rolle. Vigtig er også hans analyse af den rolle, den liberale redaktør, Hans Kopperholdt, spillede bag Hiort-Lorentzens bekendte brevveksling med Lehmann, før han tog det

afgørende skridt over til danskheden. Såvel danskheden som slesvig-holstenismen i Nordslesvig er blevet mere sammensatte fænomener efter denne bog. Den er værdifuld både ved det stof og de synspunkter, den fremlægger, og fordi den så tydeligt afslører, at der endnu er meget at gøre, før vor opfattelse af den nationale opgaven i Sønderjylland er gjort helt fri af romantiske forestillinger, som har simplificeret den nationale situation.

Der er i Japsens bog inspirerende oplæg til yderligere forskning. Også til forskning, der vil føre til revision af nogle af hans synspunkter. F. eks. vil hans påstand om, at kirken i Nordslesvig kom til at stå uden for de politiske og nationale afgørelser, næppe holde over for en dybere undersøgelse. Der var mere end indirekte forbindelse mellem på den ene side kirken og præsterne og på den anden side den nationale kamp. Bl. a. kan det udmærket skyldes det tyske kirkesprog, at befolkningen var tilbøjelig til at holde fast ved tysken som det officielle sprog. Nok var tysk »øvrighedssproget«, men for de fleste var det dog først og fremmest religionens sprog, og før problemerne er set i en kirkehistorisk sammenhæng, kan man ikke udtale sig så kategorisk om kirken placering, som Japsen gør. Dog er det rigtigt, som Japsen skriver, at kirkegangen ikke altid så meget er udtryk for det nationale tilhørsforhold som for en social konvention. »Man« gik nu engang i kirke hos førstepræsten, enten han var dansk eller tysk. Derfor fyldtes kirken hos den slesvig-holstenske Rehoff i 1840'erne og ved den danske gudstjeneste i 1850'erne af både danske og tyske. Dog må man i denne forbindelse ikke glemme, at i hvert fald provst Rehoff var en anerkendt betydelig prædikant.

Om enkeltheder kan der altså strides. Således undrer det, at Japsen, der ellers gør en del ud af fanedemonstrationer, ikke går ind på, at Åbenrå i

1845 var centrum i et slesvig-holstensk forsøg på en omfattende protestbevægelse mod forbudet mod de slesvig-holstenske faner. Og selv om man vil godtage bogens karakteristik af den yngre borgmester Schouw som en svag mand uden ståsted, må man dog gøre den bemærkning, at hans vaklen også kan skyldes hans tilknytning til hertugen af Augustenborg. Hertugens politik i årene op mod 1848 var ikke altid lige let at blive klog på for hans tilhængere, og det kan let afspejle sig i Schouws svingende holdning.

Men hovedsagen står fast: Japsen har med denne bog givet et værdifuldt bidrag til en dybere og mere omfattende forståelse af den nationale udvikling i Sønderjylland, samtidig med at han har øget vort kendskab til den lokale gren af denne udvikling i Abenrå.

H. P. Clausen.

Harald Jørgensen (udg.): To ungdomsvenner. H. P. Hanssen - H. V. Clausen. En brevveksling. (Skrifter, udgivne af Historisk samfund for Sønderjylland nr. 26, 1962). XVI + 385 s.

I anledning af, at det i 1962 var hundrede år siden, H. P. Hanssen blev født, har Historisk samfund for Sønderjylland udsendt hans brevveksling med vennen og kampfællen gennem mange år, H. V. Clausen. Op mod 350 af de breve, de to mænd udvekslede mellem 1887 og 1935, er bevaret, og af dem har udgaven medtaget 304. Langt størsteparten af brevene (230) stammer fra årene op til 1900. I tiden derefter flyder brevstrømmen ikke nær så kraftigt, og man kan med adskillig ret tage dette som et vidnesbyrd om, at ved århundredskiftet gik forholdet mellem de to mænd ind i en ny fase.

Det var H. V. Clausen, der i foråret 1887 tog initiativet til at oprette forbindelsen ved at henvende sig til H. P. Hanssen med en plan om et be-

søg af medlemmer fra Studentersamfundet i Sønderjylland. Ideen blev ikke ført ud i livet det år, men kontakten mellem de to var skabt. Efter at H. P. Hanssen under et besøg i København i forsommeren havde opsøgt Clausen og sammen med denne og Johan Ottosen gennemdrøftet de nordslesvigske problemer, var grunden lagt til et langt og frugtbart samarbejde.

Næsten tyve år senere, i 1906, da H. P. Hanssen ved løsladelsen efter en fængselsstraf for en artikel i Sønderjydske Årbøger modtog gaver og en stor hyldestadresse fra kongeriget, mindedes de to venner de mange års venskab og samarbejde. H. P. Hanssen skrev da om Clausens første brev: »Det gav mig en kærkommen Forbindelse med nye Kredse paa et Tidspunkt, som ikke kunde have været heldigere valgt.« Og om resultatet af de tyve års arbejde skriver han: »Naar der nu i Kongeriget findes et langt fyldigere Kjendskab til nordslesvigske Forhold og en langt nærmere og mere omfattende Interesse for Danskheden i Nordslesvig, end da vi tog fat, skyldes det dog til dels vort Arbejde. Noget tilsvarende er Tilfældet, naar vi ser paa Forholdene hernede. Stillingen er sikkert i det store og hele ikke daarligere end for tyve Aar siden ... Vi ved for det første meget bedre Besked med vore Forhold, end man vidste den Gang. Vor Presse er bleven bedre og har en langt større Læsekreds. Vi har mange flere Foreninger, deres Opgaver er bleven større og deres Arbejde betydningsfuldere. Forbindelserne mellem Danskerne paa begge Sider af Grænsen er bleven flere og knyttede fastere ... Vi kan, synes jeg, naar der tages Hensyn til alt dette, se tilbage paa vor Virksomhed med en vis Tilfredshed og fortsætte den med Haab.« (s. 297).

Bedre kan samarbejdet mellem H. V. Clausen og H. P. Hanssen, således som det aftegner sig i denne brevveksling, ikke karakteriseres. Gennem